

ձեռագիրների, լատիներեն և հայերեն թարգմանութեանց համեմատութեամբ, Վերջինս տպագրելու համար նա ձեռքի տակ ունեցել է 4 ձեռագիրներ (2-ը ս. էջմիածնի և 2-ը Վենետիկի) և կարողացել է նոյնանով պարզարանել բնագրի մի շարք թերի կամ մութ մնացած տեղեր:

Կ. Վ.

ՊՐՈՓ. ՔԵՏՏԵՐԻ ԼՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Առ Կորնթացիս Երրորդ տարականն թղթի մասին:

Անուանի հայագէտ Պրոֆ. Ֆետտերը ուղարկել է մեզ իւր վերջերս լոյս տեսած մի նոր բրոշիւր՝ «Առ Կորնթացիս Գ. տարականն թղթի մի բարբոսական աղբիւր» * վերնագրով, որ ներկայացնում է մի լրացուցիչ հետազոտութիւն նոյն խնդիրների նկատմամբ, որոնք նիւթ են եղել նորա անցեալ տարուայ՝ «Առ Կորնթացիս Գ. տարականն թուղթը» ** զեղեցիկ և մանրագին հրատարակութեան: Այդ անվաւերական թղթի հայերեն թարգմանութիւնը վաղուց արդէն յայտնի է գիտնական աշխարհին, անցեալ դարում Չ անգամ տըպագրուել է Եւրոպացիների ձեռքով և ապա լոյս է տեսել իրիւր յաւելուած Հ. Չոհրաբեանի և Հ. Երսէն Բագրատունու Աստուածաշունչի հրատարակութեանց, Բացի դորանից 1823-ին թարգմանուել է գերմաներեն և գիտնական ծանօթութիւններով լուսարանուել աստուածարան Բինկի աշխատութեամբ, 1890 թ. ից յետոյ գտնուել են նաև այդ թղթի երկու իրարից անկախ լատիներեն թարգմանութիւնները, Այնուհետև Հայերեն թարգմանութեամբ պահուել է Եփրեմ Ասորու՝ ի շարս Պօղոս Առաքելի կանոնական թղթերի, նաև այս թղթի մեկնութիւնը, որ պ. Ստ. Կանայեանց թարգմանել է Գերմաներեն և Պրոֆ. Յասն հրատարակել է իւր «Նոր կտակարանի կանոնի պատմութիւն» *** նշանաւոր գրուածքի մէջ, Վերջապէս Եփրեմ Ասորու հետեւողութեամբ մի մեկնութիւն ևս Յովհան Կախիկ Որոտնցին է գրել, — Պրոֆ. Ֆետտեր այս ամէնը ի մի ամփոփելով և հայերէն օրինակները կրկին անգամ Գերմաներեն թարգմանելով, քննադատական ծանօթութիւններով և գիտնական բացատրութիւններով ճոխացրած՝ ընծայել էր այնպիսի

մի խնամքով հրատարակութիւն, որպիսին շատ սակաւ հայերէն յիշատակարանների է վիճակուել:

Նա աշխատում է ցոյց տալ, որ Պօղոս առաքելին ընծայուած այդ անվաւեր գրագրութիւնը Կորնթացուց հետ՝ բոլոր մինչև այժմ յայտնի օրինակներին նայելով, թարգմանուած է ասորերէնից, Ապա նա Յասնի հետ համաձայն ընդունում է, որ այդ գրագրութեան մեծ մասն առնուած է «Գործք Պօղոսի», նոյնպէս անվաւեր, բայց մի քանի եկեղեցական հայերից գովութեամբ յիշուած յիշատակարանից, Կեղծ հեղինակը իւր այդ յունարէն աղբիւրից առել է Կորնթացուց թուղթն առ Պօղոս, միջանկեալ պատմական մասը և Պօղոսի թղթի 1-22 * տները, մնացածը միայն իւր կողմից աւելացնելով, — Պրոֆ. Ֆետտեր սկզբում կարծում էր, թէ գոնէ այս վերջին մասը հեղինակն իւր կողմից է շարագրել, բայց վերոյիշեալ բրոշիւրով ցոյց է տալիս, որ նա այստեղ էլ մի ուրիշ աղբիւր ի նկատի է ունեցել, մի փոքրիկ ** որից քաղել է 25—33 տները, իսկ 34—40 *** կցցել է նոր Կտակարանի դանադան ասացուածքներից, Եւ որովհետև այսպիսի մի հրէական աղբիւրից օգտուելու և ասորերէնի վերածելու համար հեղինակը կամ ազգաւ հրէայ պէտք է լինէր, կամ հրէաների մէջ մեծացած մէկը՝ Ֆետտեր ենթադրում է, որ Առ Կորնթացիս Գ. թուղթը յառաջ է եկել Եփեսոսի հրէայ — քրիստոնեաների շրջանում:

Արդէն առաջ նա, ի նկատի առնելով մանաւանդ այն հանգամանքը, որ կեղծ հեղինակի կողմից աւելացրած մասերը յարութիւն ուրացողների դէմ են ուղղուած, և յենուելով Եփրեմ Ասորու վկայութեան վերայ՝ բաւական աշափ հաստատուն էր ընդունում այն կարծիքը, թէ Առ Կորնթացիս Գ. թուղթը մի վիճական գրուածք է ընդդէմ Բարդաան աղանդաւորի կամ նորա հետեւողների, Սակայն ըստ իս այդ կարծիքը բաւականաչափ հաստատուն չէ և Եփրեմի վկայութեան զուգակիշ կարող է համարուել Եզնիկ Վողբացու վկայութիւնը, **** որով «Մարկիոն», Մանի և այլք նոյնպիսիք՝ հակառակ էին «մարմնոց յարութեան» գաղափարին, Իսկ այդ բոլոր աղանդաւորները Բարդաանից ոչ պակաս ազդեցութիւն են ունեցել Ասորիքում, մանաւանդ Մարկիոնեանց, որոնց ուսումը մի ասորու համար Գ. դարում շատ աւելի կասկածելի և վտանգաւոր էր գուցէ, քան Բարդաանի վարդապետութիւնը:

Ո՛չ պակաս տարակուսական են ինձ համար

* Չոհրաբեանի հրատարակութեան մէջ 1—32.

** Հրէից բարբոսներին մեկնութիւն, ս. զրքի որ եւ է հատուածի մասին:

*** Չոհրաբ. 36—50 եւ 51—60

**** Եղծ աղանդոց. Վենետիկ. 1826. եր. 290 շ:

* Eine rabbinische quelle des apokryphen dritten Korintherbriefes - երկու արտատպութիւն Tübinger Quartalschrift ամսագրից:

** Der apokryphe dritte Korintherbrief (Tübinger Universitätsprogramm 1894). Wien.

*** Geschichte des neutestamentlichen Kanons.

II. 1891 p. 595—606.

մեծարդ ուսուցչապետի կարծիքները հայերեն թարգմանութեան նկատմամբ և թեպէտ նա բարի էր գտնուել իւր ժամանակին մասնաւոր նամակով նոր բացատրութիւններ տալ այդ տարակոյսը փարատելու համար, բայց նոքա ինձ չհամոզեցին: Ար Նիլրեմ՝ Ասորու Առ Վորնթացիս Գ. թուղթը միւս կանոնական թղթերի շարքում մեկնելը նշան է, թէ ասորական եկեղեցին այդ թուղթը վաւերական է համարել՝ դա մի բնական հետեւութիւն է: Բայց որ նա շատ չանցած այստեղ բոլորովին անյայտութեան է մատնուել և պեշիթ ալի* մէջ ամենեւին ընդունելութիւն չէ գտել՝ միթէ այդ փաստը թոյլ է տալիս այնպէս հեշտութեամբ ընդունելու, ինչպէս Ֆետտէր է անում: Թէ միաժամանակ նոյն թուղթը հեղինակութիւն է ձեռք բերել Հայոց եկեղեցում և ս. Մեսրոպի թարգմանած ս. Գրքի մէջ մտնել: Ընդունելով իսկ թէ ս. Մեսրոպ ասորերէնից թարգմանել է ամբողջ ս. Գիրքը ծայրէ ի ծայր, որ ոչնչով ապացուցուած չէ՝ պէտք էր կարծել նախ, որ նա այդ թարգմանութիւնն արել է պաշտօնապէս ընդունուած օրինակից, այսինքն անվաւերական թուղթը չպարունակող պեշիթ ալից և ապա՝ որ նորա թարգմանութիւնը ս. Սահակի ձեռքով յունարէն օրինակի համաձայն գրվիս ի գլուխ սրբագրուելուց և բոլորովին կերպարանափոխ լինելուց յետոյ՝ պէտք է միջից հանուէր նաև այդ թուղթը, եթէ լինէր, և իրրեւ տարականոն մի գործ ընդօրինակելու և պահելու անարժան համարուէր: Մեր ձեռքն հասած ս. Գիրքը վկայում է, թէ ինչպիսի հարազատ օրինակներից են օգտուել նորա թարգմանիչները և ինչպիսի նուրբ ճաշակ են ունեցել ուղիղն ու սխալը, վաւերականն ու անվաւերը իրարից տարբերելու: Եւ մինչդեռ միւս տարականոն ու երկրորդականոն գրուածքները մեծ մասամբ աւելի ուշ ժամանակ թարգմանուած են երևում, անվաւեր կտորները յետոյ ներմուծուած են թագրել թէ «Առ Վորնթացիս Գ. թուղթը 432 թ.-ից առաջ հայերեն է թարգմանուել» և ուրեմն «Աստուածաշունչի ամենահին հայկական թարգմանութեան մեզ հասած միակ մնացորդն է»՝ տարօրինակ է ինձ համար, Այն առարկութիւնը, թէ այս թուղթը Ե. դարից յետոյ թարգմանուած լինել չի կարող, որովհետև այդ ժամանակից ի վեր Ասորեոց մէջ նա այլևս կանոնական գրուածքների շարքում չէր անցոր է ըստ իս. որովհետև մեզ յայտնի չէ ամենեւին, թէ թարգմանողը Աստուածաշունչի միջից է թարգմանել այն և ո՛չ որ և է կողմ-

նակի աղբիւրից, իսկ այդ ձեռով պահուած կարող էր լինել այն դեռ շատ երկար ժամանակ. գուցէ պահուել է մինչև այժմ իսկ որ և է անյայտ ձեռագրի մէջ, Իսկ թէ Ժ. դարից առաջ նա երբ և իցէ Հայոց մէջ կանոնական նշանակութիւն ունեցել է՝ Ֆետտէրի բերած փաստերը բաւական չեն այդ հաստատելու համար, նա հիմնուում է գլխաւորապէս «Երանելոյն Թեոդորոսի»* ընդդէմ Մայրագոմացոյն» ճառի մէջ յիշուած այն վկայութեան վերայ, որով Լուսաւորիչ Առ Վորնթացիս Գ. անվաւեր թղթի մի նախադասութիւնը իրրեւ Պողոս Առաքեալի խօսք գործածած պէտք է լինէր:** Արդարև այդ նախադասութիւնը մենք գտնում ենք Լուսաւորչի վարդապետութեան մէջ*** բայց արդեօք ի՞նչ ժամանակի գործ է այդ վարդապետութիւնը, արդեօք սկզբնական է նորա մէջ այս մասը, թէ ներմուծեալ՝ դոքա դեռ չլուծուած խնդիրներ են: Թեոդորոսի վկայութիւնը այն ժամանակ արդարև առանձին նշանակութիւն կունենար, երբ այդ անձը նոյն լինէր Օմնեցու ուսուցիչ Բեթնաւորի հետ. բայց ինքը Ֆետտէր գրեթէ հաւանութիւն է տալիս իմ Պօղիկեանց վերաբերեալ գրքի մէջ արած դիտողութեան (որ և ստուգել եմ Վենետիկ եղած ժամանակ ձեռագրի վերայ), որ Թեոդորոս իւր մասին ասում է, թէ ինքն ինն հարիւր տարի**** (Ձ. և ո՛չ թէ 2, ինչպէս ուղղում է կամայականօրէն հրատարակիչ հայր Ազեբեանը)՝ Բրիտոսի շարչարանից յետոյ է ապրում, և ուրեմն Ժ. դարում: այսինքն այնպիսի մի ժամանակ, երբ յառաջ էին եկել նոր աղանդներ, ազգակից այն աղանդին, որի դէմ մաքառում էր Առ Վորնթացիս Գ. թուղթը, Ահա այդ ժամանակ և կարող էին գտնուել մարդիկ, որոնք այս թուղթը հրապարակ հանէին և Լուսաւորչի հեղինակութեամբ նորա վաւերականութիւնը հաստատել ջանալին, որպէս զի նա իրրեւ գործիք ծառայէր իրենց ձեռքին հակառակորդների առաջ: Անհաւանական չէ ուրեմն ենթադրել, թէ նա այդ ժամանակուանից էլ մուտք է գործել մեր գրականութեան մէջ և յաջորդ դարերում, երբ պատմական քննադատութեան համար ամենեւին ճաշակ չէր և Միթար Այրիվանեցու պէս պարզամիտները պատրաստ էին ընդունել ամէն մի յիշատակարան այնպէս, ինչպէս նոքա վերնագիրն էր ասում՝ կամաց կամաց ս. Գրքի կանոնական գրուածքների շարքն է անցել: Բաւա-

* Այսպէս է կոչուում ս. Գրքի ասորական թարգմանութիւնը:

* Վենետիկցոց ձեռագրի մէջ, ինչպէս անձամբ ստուգել եմ Թեոդորոսի է գրած:

** Յովնանու իմաստասիրի մատենագրութիւնք. Վենետիկ. 1855. եր. 155:

*** Ագաթանգեղոս. Վենետիկ, 1855. եր. 215:

**** Եր. 157:

կան է միայն մի անհարկ ձգել այն տարականոն գրութեան քննարկի քանակի վերայ, որ Այրիվանեցին իւր ժամանակագրութեան մէջ * տայիս է, նոցանից մի քանիսը կանոնական գրութեան քննարկի շարքում դնելով՝ որպէս զի տեսնենք, թէ ապօրինի գրականութիւնը ինչքան ընդարձակ ծաւալ պէտք է ընդունած լինի նորա ժամանակ մեր մէջ և թէ նորա ժամանակակիցները ինչքան անտարբեր էին կանոնական անկանոնից ուրոշելու համար, Այն հանգամանքը, որ Այրիվանեցին Առ Կորնթացիս Գ. թուղթը միւս երկուսի շարքում է դնում, չի կարող ուրեմն իրրեւ փաստ ծառայել նորա կանոնական հնութեան:

Արարատի ներկայ համարում իրրեւ յաւելուած հրատարակում ենք այդ թուղթը, առնելով Միսիթար Այրիվանեցու ընդօրինակած նշանաւոր ճառերնորից, ուր նա արգարե Բ. Կորնթացուց թըղթից յետոյ է գալիս. էջ 55 չըջ, Դորա հետ մէկ տեղ բանասէրների ուշադրութեանն ենք յանձնում ժամանակագրութեան վերոյիշեալ ցանկին մասամբ համապատասխան մի ցանկ, որ գտնուում է նոյն ճառերնորում, էջ 369 չըջ, Այդպիսով պատասխանած կլինինք նաև Հ. Գալեմբարեանի (Հանդէս Ամսօրեայ 1891, Յունիս. էջ 165 ծան.) առաջարկած հարցին, Այրիվանեցու ճառերնորի մէջ Սիրաքից յետոյ այդ ցանկը կայ միայն և ոչ ամբողջ գրութեան ներս:

Կ. Վ.

ՀԱՆՈՒՍԱՐԱՆԿԱԿԱՆ ԹԻՒՆՈՒԹԻՒՆ ՄԱՐԴՆԱԿԱՆ և
ՀԱՅԵԿԱՆ ԵԼԻՍԱՆՔԻ ՄԷՋ.

Երբ մտածում եմ այն փորձառութիւնների մասին, որ հաւաքել եմ իմ քսանկիսնամայ բժշկական գործունէութեան միջոցին, տեսնում եմ որ շատ քիչ հիւանդներ եմ ունեցել, որոնք իրենց ճիւղներն ու ոսկորների չափազանց լարումից հիւանդացած լինին, բայց ընդհակառակն շատ բազմաթիւ են այնպիսիները, որոնք հոգեկան երկարատեւ աշխատանքի պատճառով են հիւանդացել, և երբեմն շատ դժուար է եղել նրանց կատարելապէս բժշկելը:

Իմ երկարամեայ փորձառութիւնից այն տպաւորութիւնն եմ ստացել, թէ մարդկային մարմնի կազմակերպութիւնը ոչ թէ զրատեղանի, այլ մարմնական աշխատանքի համար է. Աւելի առողջ և զուարթ են այն անձնաւորութիւնները, որոնք դաշտեր ու պարտեզներ են մշակում, որոնք ցանում ու հնձում են և օրուայ մեծ մասը թարմ օդի մէջ

են շարժւում: Այդպիսի մարդիկ միշտ ախորժակով են ուտում իրենց վերին աստիճանի պարզ սնունդը և չեն գանգատւում մարսողութեան խանգարման, ստամոքսի անգործութեան, գլխացաւի կամ ներգային թուլութեան դէմ:

Ինչքան տարբեր է նստակեաց պաշտօնեաների, գիտնականների և արուեստագէտների մարմնական առողջութիւնը, շատ անգամ նոքա ջերմ գլուխ և սառն ոտքեր ունին, վատ մարսողութիւն և աղիքների անգործութիւն, Դոցանից շատ քչերն են, որ ներգային գրգռումներից չեն գանգատւում: Անգործութեան, առողջութեան զգացմունքը հետզհետէ հազուադիւրէս է դառնում այդ գասակարգի մէջ:

Մենք գիտենք, որ իւրաքանչիւր աշխատող գործարան աւելի արիւն է պարունակում, նորա երակներն աւելի են ընդարձակւում, և եթէ արգէն ապացուցուած է, որ աշխատող մկանուների միջով աւելի արիւն է հոսում, քան հանգստացողի կատարելապէս նոյնն է և ուղեղի վերաբերութեամբ, Ուղեղը համեմատաբար աւելի արիւն է առնում և այդ կատարւում է ի հաշիւ միւս գործարանների, Աւստի և թեւերն ու ոտները պակասարիւն են, երբ ուղեղը արիւնով լի է, Իսկ որքան ծանրաբեռնուած է մեր կեդրոնական գործարանը (ուղեղը) և որքան պակասարիւն շրջանառութիւնը, նոյնքան անհանգիստ է մեր կացութիւնը:

Որքան շուտ սկսուին այդ անյաջող պայմանները մարդու մարմնի մէջ, որքան մատաղ հասակից, նոյնքան վնասակար են այդ անհաւասարակչութեան հետեանքները, Բայց եթէ մարմինը բոլորովին կազմակերպուած է, կազմուածքն արդէն ամրացած՝ անդամները և երակային անոթների կաշին այլևս այնքան առաձգական չեն, ինչպէս մատաղ, քնքոյշ անհատներ, վնասն էլ աւելի թեթեւ է, Այդ է պատճառը, որ կազմակերպուած մարդն աւելի դիմացկուն է, քան պատանին կամ երեխան, Եթէ այդպիսի անյաջող հանգամանքների մէջ է երեխան, վնասն անխուսափելի և մշտական է, փոքրիկ և ժամանակի մեծ զոհաբերութեամբ միայն, այն էլ ոչ միշտ յաջող, կարելի է առողջութեան հաւասարակչութիւնը վերականգնել, Պարզ ասեմ, մարդու ամբողջ ապագան անդուրեկան կարող է դառնալ, եթէ վերոյիշեալ անկանոնութիւնները մանկական հասակից են սկսուած:

Միանգամայն սխալ է այն կարծիքը, թէ ց տարեկան երեխան օրական 7—8 ժամ աշխատելով աւելի բան է սովորում, քան 4—5 ժամ, Եւ շատ անգամ փորձել եմ, որ երեխան արձակուրդի միջոցին, լաւ քնելուց, առաւօտեան պարտիզում մի ժամ պտտելուց, փոքր ինչ հանգստանալուց և ուտելուց յետոյ մի

* Պետերբուրգ 1867. նր. 55 չ.: